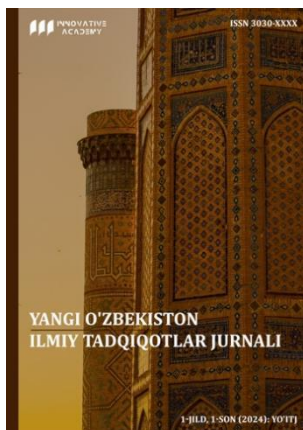

MAKTABGACHA YOSHDAGI AUTIZM SPEKTR BUZILISHI BO'LGAN BOLALARDA NEYROPSIXOLOGIK TEXNOLOGIYALAR ORQALI KORREKSION LOGOPEDIK ISHLARNI OLIB BORISH

Boytemirova Saboxat Maxammadi qizi

Toshkent Xalqaro Kimyo Universiteti, Logopediya yo'nalishi,
1- bosqich magistranti

Zulfiya Mamarajabova Narbayevna

Ilmiy rahbar: Pedagogika fanlari nomzodi. Professor
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18810633>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 31-yanvar 2026 yil
Ma'qullandi: 22-fevral 2026 yil
Nashr qilindi: 28-fevral 2026 yil

KEY WORDS

*Autizm spektr buzilishi,
maktabgacha yosh,
neyropsixologik
texnologiyalar, logopedik
korreksiya, nutq rivojlanishi,
sensor integratsiya,
kommunikativ kompetensiya,
kognitiv jarayonlar,
neyropsixologik diagnostika,
kompleks yondashuv.*

ABSTRACT

Ushbu maqolada autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun neyropsixologik texnologiyalardan foydalangan holda korreksion nutq terapiyasini qo'llashning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganadi. Tadqiqot autizm spektri buzilishlarining psixologik, nevrologik va lingvistik xususiyatlarini ochib beradi va ilmiy dalillarga asoslanib, ushbu demografik bolalar guruhida nutq rivojlanishining o'ziga xos yo'nalishini belgilaydi. Unda neyropsixologik yondashuvning nutqni davolash jarayoniga, xususan, sensor integratsiyasini, kognitiv funktsiyani yaxshilash, motor faoliyatini rag'batlantirish va ovozli muloqotni osonlashtirish uchun mo'ljallangan texnologiyaning kiritilishi diqqat bilan tahlil qilinadi. Maqolada neyropsixologik texnologiyalardan foydalangan holda korreksion nutqni davolashning samaradorligi ko'rsatiladi, ularning bolaning nutq faoliyati, ijtimoiy moslashuvi, kognitiv rivojlanishi va hissiy barqarorligiga ta'siri ilmiy dalillar bilan tasdiqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'p qirrali neyropsixologik va nutq terapiyasi yondashuvi bolalarda nutq funktsiyalarini tiklash va takomillashtirish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va ta'lim jarayoniga moslashishni osonlashtirish uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqot maktabgacha ta'lim, maxsus pedagogika, nutq terapiyasi va neyropsixologiyada ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, mutaxassislar uchun metodologik tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

So'nggi ilmiy tadqiqotlar bolalarda rivojlanish anomaliyalari, xususan, autizm spektri buzilishlarining global miqyosda tobora ko'proq tarqalganligini ta'kidladi¹. Bu muammo ham

¹ Akhmedova D. Maxsus pedagogika asoslari. — Toshkent: Fan, 2021. — 112–129-betlar.

tibbiy, ham pedagogik va psixologik muammo sifatida juda muhimdir. Autizm spektri buzilishlari bolaning ijtimoiy muloqotida, nutq rivojlanishida, hissiy reaksiyalarida va kognitiv faoliyatida sezilarli darajada buzilishlar bilan tavsiflanadi. Ushbu anomalialarni o'z vaqtida aniqlash va terapevtik choralarni, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarda, bolaning keyingi rivojlanishi uchun juda muhimdir. Autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining o'ziga xosligi ularning neyropsixologik tizimidagi funktsional buzilishlar bilan chambarchas bog'liq. Bu bolalarda nutq rivojlanishi kechiktiriladi, kommunikativ harakat kam bo'ladi va fonemik xabardorlik, artikulyatsion ko'nikmalar va nutqni tushunish darajasi yetarli darajada rivojlanmagan. Natijada, an'anaviy nutqni davolash usullari ko'pincha yetarli natijalar bermaydi, bu esa murakkab neyropsixologik texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi. Neyropsixologik usul inson miyasining funktsional komponentlariga, ularning o'zaro bog'liqligiga va kognitiv jarayonlar va miya faoliyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka tayanadi. Ushbu yondashuv nutq buzilishlarini nafaqat artikulyatsiya yoki leksik-semantik kamchiliklar sifatida, balki tizimli miya faoliyati anomalialarining oqibatlari sifatida ham qabul qiladi. Shu nuqtai nazardan, neyropsixologik texnologiyalar nutq terapiyasini tuzatishga puxta va metodik yondashuvni taklif qiladi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlar sensor integratsiya mashqlari, neyromotor rivojlanish faoliyati, kognitiv mashg'ulotlar, ritmik va harakat terapiyasi va multimodal aloqa strategiyalarini o'z ichiga olgan neyropsixologik texnikalarni qamrab oladi. Ushbu texnologiyalar bolaning miya faoliyatini faollashtirishga yordam beradi, neyron aloqalarini yaxshilaydi va nutq jarayonlarining tabiiy rivojlanishiga qulay sharoitlarni yaratadi. Maktabgacha yoshdagi davr inson rivojlanishining eng muhim bosqichidir. Bu davr miyaning eng yuqori plastikligini namoyon etadi va eng muhim korreksion ta'sirlarni beradi. Natijada, maktabgacha yoshdagi davrda autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalar uchun nutqni davolashni boshlash juda muhimdir. Ushbu tadqiqot dolzarbdir, chunki maktabgacha ta'limda autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarning ko'payib borayotganiga qaramay, ularni korreksion va nutq terapiyasini qo'llab-quvvatlashda neyropsixologik texnologiyalardan tizimli ravishda foydalanish metodologiyasi hali ham rivojlanmagan. Loyiha autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun neyropsixologik texnologiyalardan foydalangan holda korreksion nutqni davolashni tuzishning ilmiy va nazariy asoslarini aniqlash va ularning samaradorligini baholashga qaratilgan².

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД /LITERATURE REVIEW)

Autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun neyropsixologik texnologiyalardan foydalangan holda tuzatish nutqini davolashni tashkil etish zamonaviy pedagogika, psixologiya va nutq terapiyasi chorrahasida murakkab ilmiy sohani ifodalaydi. Yaqinda o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu masalaga nazariy asoslar va amaliy yondashuvlarni keng ko'lamda o'rganib chiqdi, autizm spektri buzilishlarining asosiy mexanizmlarini, ularning nutq rivojlanishiga ta'sirini, neyropsixologik jarayonlar bilan o'zaro bog'liqligini va tuzatish aralashuvlarining metodologik tamoyillarini tahlil qildi. Maxsus pedagogikadagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlanish qiyinchiliklari bo'lgan bolalar bilan ishlashda tizimli yondashuv zarur. Maxsus ta'lim sohasida rivojlanish buzilishlari nafaqat bolaning ayrim funktsiyalaridagi kamchiliklar, balki ularning umumiy kognitiv faoliyatidagi aniq tizimli o'zgarishlar sifatida ham tushuniladi. Bu autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda nutq muammolarining o'ziga xos xususiyatlarini sensor, motor, kognitiv va affektiv sohalarda keng ko'lamda o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Ilmiy adabiyotlarda autizm spektri buzilishlarining asosiy xususiyati cheklangan ijtimoiy muloqot, kommunikativ motivatsiyaning pasayishi va nutq rivojlanishining aniq traektoriyasi ekanligi ko'rsatilgan. Bu yosh bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoni ko'pincha notekis kechadi; ba'zi nutq

² Baratov Sh. Logopediya va nutq buzilishlari diagnostikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2020. — 85–104-betlar.

qobiliyatlari nisbatan rivojlangan bo'lishi mumkin, boshqalari esa ancha sekinroq rivojlanadi. Nutq tizimining muvozanati buziladi. Bu shuni ko'rsatadiki, an'anaviy usullar bilan nutq terapiyasi yetarli natijalarga olib kelmasligi mumkin. Nutq terapiyasi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarda nutq anomalialarini tashxislash juda muhim deb hisoblanadi. Diagnostika nafaqat ko'rinadigan nutq ko'rinishlarini aniqlashni, balki uning ichki psixofiziologik sabablarini ham tekshirishni talab qiladi. Zamonaviy nutq terapiyasi metodologiyasi nutq anomalialarini miya faoliyatidagi funktsional o'zgarishlar bilan bog'liq holda aniqlaydi. Natijada, nutqni tiklashda neyropsixologik usullarni qo'llash empirik jihatdan asoslanadi. Neyropsixologik tadqiqotlar insonning kognitiv jarayonlari va miya arxitekturasini o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning ilmiy asosini aniqlaydi. Ushbu sohadagi mutaxassislar tomonidan yaratilgan nazariy tushunchalar, nutqni o'z ichiga olgan barcha aqliy faoliyatlar miya ichidagi turli funktsional tizimlarning o'zaro ta'siri orqali sodir bo'lishini ta'kidlaydi. Ushbu tizimlardagi disfunktsiya nutq rivojlanishidagi muammolarga olib keladi. Neyropsixologik yondashuv autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda nutq qiyinchiliklarini hal qilish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sensor integratsiya mashqlari, neyromotor rivojlanish texnikasi, ritmik harakat terapiyasi va kognitiv mashg'ulotlarni o'z ichiga olgan neyropsixologik texnologiyalar nutq rivojlanishini faollashtirishni sezilarli darajada yaxshilaydi. Ushbu texnologiyalar bolalarda miya faoliyatini yaxshilash, neyron aloqalarini mustahkamlash va kognitiv jarayonlarning integratsiyasini osonlashtirishga qaratilgan. Sensor integratsiya tushunchasi bolaning tashqi muhitdan olgan sensor ma'lumotlarini qayta ishlash ularning kognitiv rivojlanishi uchun juda muhim ekanligini ta'kidlaydi. Bu yo'l autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda yetarlicha rivojlanmagan. Bu nutqni tushunish, eshitish qobiliyatini farqlash, artikulyatsion harakat va kommunikativ javoblarning yetarlicha rivojlanmaganligiga olib keladi. Natijada, nutq terapiyasini sensor integratsiya mashqlari bilan aralashtirish yaxshi natijalar beradi³.

Maktabgacha yoshdagi psixologiyada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu bosqich inson hayotidagi muhim rivojlanish bosqichidir. Bu yoshda miyada keng neyron aloqalari o'rnatiladi va kognitiv jarayonlar tez rivojlanadi. Natijada, maktabgacha yoshdagi tuzatish aralashuvlarini boshlash ularning samaradorligini oshiradi. Autizmli bolalarda nutqni rivojlantirish yondashuviga oid ilmiy adabiyotlar multimodal aloqa texnikasining ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu strategiyalar nutqni og'zaki, vizual, kinestetik va hissiy usullar orqali rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu usul autizmli bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi. Adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ilmiy nuqtai nazarlar autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirish jarayoniga integratsiyalashgan yondashuvni keng qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu metodologiya neyropsixologik, nutq terapiyasi, pedagogik va psixologik texnikalarni birlashtirishni talab qiladi. Psixomotor rivojlanishni tuzatish quyidagi pedagogik usullar orqali amalga oshiriladi: Harakat faoliyati va mashqlar - muvozanatni saqlash va muvofiqlashtirishni kuchaytirishga mo'ljallangan tadbirlar. Muvozanat tananing ham statik, ham dinamik vaziyatlarda barqarorlikni saqlash qobiliyatini anglatadi. ASD bilan og'rigan bolalarda muvozanatga oid keyingi xususiyatlar qayd etiladi:

- tana holatini tartibga solishdagi qiyinchiliklar;
- yiqilishga moyillik;
- harakatdagi beqarorlik, shu jumladan yugurish, sakrash va zinadan tushish;
- vestibulyar tizimning yetarlicha rivojlanmaganligi;
- o'z tana holatini fazoviy anglashdagi qiyinchiliklar. Bu omillar bolaning motor qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va jismoniy faoliyatdan chetlanishiga olib kelishi mumkin.

³ G'aniyeva N. Autizm spektr buzilishining psixologik xususiyatlari. — Toshkent: Innovatsiya, 2022. — 56–78-betlar.

Harakatlarni muvofiqlashtirish turli xil harakat komponentlarini yagona jarayonga birlashtirish qobiliyatini anglatadi.

Autizmli bolalarda muvofiqlashtirish quyidagi hollarda buziladi:

- harakatlarning noaniq va notekis bajarilishi;
- qo'l va oyoq harakatlarini bir vaqtning o'zida sinxronlashtira olmaslik;
- nozik motor qobiliyatlarining yetarlicha rivojlanmaganligi (yozish, eskiz chizish, tugmalarni mahkamlash);
- stereotipik va takroriy xatti-harakatlarning ustunligi;
- harakatlarning temposi va kadensiyasining buzilishi.

Bu kamchiliklar bolaning o'quv mashg'ulotlarida (yozish, rasm chizish, amaliy mashg'ulotlar) jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Muvozanat va muvofiqlashtirishning buzilishi nafaqat jismoniy rivojlanishga, balki kognitiv va ijtimoiy o'sishga ham ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, motor faolligi til va kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq; muvofiqlashtirishning yetarli emasligi bolaning avtonomiyasini cheklaydi; muvozanat muammolari esa bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Natijada, o'qitish jarayonida harakatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish kerak. Autizmli bolalarda muvozanat va muvofiqlashtirishni rivojlantirish uchun samarali pedagogik va tuzatish usullari bir tomonlama turish, muvozanat yo'llarini kesib o'tish, sakrash va to'xtash mashqlari, gimnastika to'pi mashqlari, vestibulyar stimulyatsiya (masalan, tebranish va aylanish), propioseptiv faoliyat (og'ir narsalarni itarish, tortish va boshqarishni o'z ichiga oladi), taktil sezgilarni rivojlantirish mashqlari, musiqaga ritmik harakatlar, raqs integratsiyasi, konstruktiv o'yin, barmoqlarning chaqqonlik mashqlari va plastilin va qum kabi materiallar bilan ishlashni o'z ichiga oladi. Muvozanat va muvofiqlashtirishni rivojlantirish bolaning yoshga bog'liq xususiyatlari va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda individual strategiya orqali amalga oshirilishi kerak. Mashg'ulotlarning tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilishi, murakkablikning barqaror ravishda oshishi ularning samaradorligini kafolatlaydi. Autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda muvozanat va muvofiqlashtirish rivojlanishidagi buzilishlar darhol ta'lim jarayoniga va ijtimoiy moslashuvga ta'sir qiladi. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun harakatli o'yinlar, sensorli integratsiya, ritmik mashqlar va shaxsiylashtirilgan pedagogik strategiyalardan foydalanish ta'lim va tuzatish maqsadlarida juda samarali hisoblanadi. Nozik motorikani rivojlantirish: mozaik mashg'ulotlar, qurilish o'yinlari, modellashtirish loyini manipulyatsiya qilish va barmoq mashqlari. Psixomotor rivojlanishning muhim jihati bo'lgan nozik motorika qobiliyatlari autizm spektri buzilishi (ASD) bo'lgan bolalarda yetarlicha rivojlanmagan bo'lishi mumkin. Nozik motorika qobiliyatlari qo'llar va barmoqlarning aniq, muvofiqlashtirilgan harakatlarini bajarish qobiliyatini anglatadi, bu esa nutq rivojlanishi, kognitiv funktsiya va kundalik hayot ko'nikmalari bilan uzviy bog'liqdir. Binobarin, nozik motorika qobiliyatlarini rivojlantirish o'qitish va tuzatish ishlarining muhim jihatidir. Autizmli bolalar nozik motorikani rivojlantirishda o'ziga xos xususiyatlarga ega, jumladan, barmoqlarning sust va noaniq harakatlari, qo'l-barmoq koordinatsiyasining yetarli emasligi, narsalarni ushlash va boshqarishdagi qiyinchiliklar, yozish, chizish va kesish kabi vazifalar paytida tez charchash va stereotipik harakatlarning ustunligi. Bu buzilishlar bolaning o'quv faoliyatiga, nutqni rivojlantirishga va o'ziga g'amxo'rlik qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nozik motorika ko'nikmalari nutq markazlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, diqqat, xotira va mulohaza yuritish kabi kognitiv jarayonlarning rivojlanishiga yordam beradi, yozish va grafik qobiliyatlar uchun poydevor yaratadi va bolaning avtonom faoliyatini yaxshilaydi. Natijada, nozik motorika qobiliyatlarini rivojlantirish autizm tashxisi qo'yilgan bolalar bilan o'quv ishlarining asosiy maqsadiga aylanadi. Nozik motorikani rivojlantirishning pedagogik va korreksion usullariga barmoqlarni bukish va yozish mashqlari, "barmoq gimnastikasi", ritmik harakatlar, mozaikalar va jumboqlar, qurilish mashg'ulotlari (masalan, LEGO va kublar), tugmalarni bog'lash va iplarni bog'lash vazifalari, shuningdek, plastilin, loy, kinetik qum, don,

loviya va no'xat bilan bog'liq sensor faoliyatlar kiradi. Chiziq va shakl chizish, rang berish va shablonlarni manipulyatsiya qilishni o'z ichiga olgan grafomotor mashqlar yozishga tayyorgarlik faoliyati sifatida xizmat qiladi. Kundalik hayot faoliyati, masalan, tugmalarni bosish va yechish, poyabzal bog'ichlarini bog'lash va qoshiq va sanchqidan foydalanish bolaning avtonomiyasini oshiradi. Bu jarayonda shaxsiylashtirilgan strategiya, qisqa va izchil mashg'ulotlar, vizual stimullar, ijobiy mustahkamlash va murakkablikning asta-sekin o'sishi juda muhimdir. Sensor integratsiyasi uchun mashqlar: taktil, vestibulyar va proprioseptiv sezgilarni kuchaytirish. Autizm spektrining buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda sensor stimullarni idrok etish, talqin qilish va ularga mos ravishda javob berish qobiliyati yo'q bo'lishi mumkin. Sensor integratsiyasi muammolari bolaning xatti-harakatlariga, motor qobiliyatlariga, nutqiga va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta'sir qiladi. Sensor integratsiyasi markaziy asab tizimining taktil, vestibulyar, proprioseptiv, vizual va eshitish sensor usullaridan ma'lumotlarni o'zlashtirish va mos va maqsadga yo'naltirilgan javoblarni shakllantirish qobiliyatini anglatadi. ASD bilan kasallangan bolalarda bu mexanizm tez-tez buziladi, bu esa yuqori sezuvchanlik yoki giposensitivlikka olib keladi⁴.

Sensor integratsiya muammolari taktil, vestibulyar, proprioseptiv, ko'rish va eshitish tizimlarida namoyon bo'ladi. Taktil tizim buzilishlari teginishga yuqori sezgirlik, ma'lum materiallarga nafrat va o'z tanasini yetarlicha anglamaslik bilan tavsiflanadi. Vestibulyar tizim buzilishlari muvozanatni saqlashdagi qiyinchiliklar, aylanish va tebranishdan haddan tashqari istak yoki qo'rquv, shuningdek, harakatda qochish yoki haddan tashqari harakatchanlik bilan ajralib turadi. Proprioseptiv tizim buzilishlari tana kuchining noto'g'ri taqsimlanishi, itarish, urish va bosish zarurati, shuningdek, o'z tana chegaralarini anglashning buzilishi bilan tavsiflanadi. Ko'rish va eshitish tizimlarining buzilishlari yorug'lik va tovushga yuqori sezuvchanlik, diqqatni jamlashda qiyinchilik va vizual signallarga haddan tashqari ishonish bilan tavsiflanadi. Sensor integratsiya mashqlari psixomotor rivojlanishni osonlashtiradi, muvozanat va muvofiqlashtirishni yaxshilaydi, nutq va kognitiv rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, xulq-atvorni barqarorlashtiradi va bolaning ta'lim faoliyatiga munosabatini yaxshilaydi. Ushbu mashq rejimi taktil faoliyatlarni (qum, suv, donalar va turli teksturali materiallarni boshqarish, shuningdek, tana massaji), vestibulyar faoliyatlarni (tebranish, aylantirish va muvozanat nurini kesib o'tish), proprioseptiv vazifalarni (og'ir narsalarni ko'tarish, itarish va tortish), vizual mashqlarni (ranglar va shakllarni ajratish va harakatlanuvchi narsalarni kuzatish) va eshitish faoliyatini (yumshoq musiqa javob berish, tovush manbalarini aniqlash va ritmik urish mashqlarini bajarish) o'z ichiga oladi. Mashqlarni tuzishda bolaning hissiy ehtiyojlarini hisobga olish, qisqa va izchil mashg'ulotlar o'tkazish, xavfsizlikni saqlash va yoqimli hissiy muhitni yaratish muhimdir. Natijada, hissiy integratsiya mashqlari hissiy tizimlar o'rtasidagi muvofiqlashtirishni kuchaytiradi, muvozanat va muvofiqlashtirishni rivojlantiradi, xulq-atvorni barqarorlashtiradi, nutq va muloqot faoliyatini kuchaytiradi va bolaning kundalik hayotga moslashishini yaxshilaydi. Natijada, autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalar uchun hissiy integratsiya mashqlari psixomotor, lingvistik va ijtimoiy rivojlanishni osonlashtiradigan samarali ta'lim va terapevtik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ritm va musiqiy harakatlar motor va eshitish muvofiqlashtirishini rivojlantirish uchun muhim o'qitish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda harakat koordinatsiyasi, hissiy ifoda, og'zaki muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sirda turli darajadagi buzilishlar kuzatiladi. Musiqiy va ritmik harakatlar bolaning hissiy, motor va affektiv sohalarining bir vaqtning o'zida ishtirokini o'z ichiga oladi. Natijada, ritm va musiqiy harakatlar autizm tashxisi qo'yilgan bolalar bilan pedagogik va terapevtik aralashuvlar uchun foydali vositalar bo'lib xizmat qiladi. Ritm - bu inson asab tizimining ishlashiga bevosita ta'sir qiluvchi harakatlar va tovushlarning o'ziga xos joylashuvi, musiqiy harakatlar esa eshitish,

⁴ Karimova M. Neyropsixologiya asoslari. — Toshkent: Universitet, 2023. — 140–165-betlar.

motor va sensor tizimlarining integratsiyasini osonlashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ritmik kirishlar miya faoliyatini yaxshilaydi, harakatni rejalashtirish va bajarishga yordam beradi va hissiy holatlarni barqarorlashtiradi. Ritm va musiqa Autizm spektri buzilishi (ASB) bo'lgan bolalarda harakat faolligini modulyatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Autizm spektri buzilishi bo'lgan bolalar musiqaga turli xil javoblarni namoyon qiladi: ba'zilar tezda xotirjamlikka erishadilar, boshqalari ritmik harakat bilan shug'ullanadilar, musiqa kommunikativ vosita sifatida ishlaydi va ritmik mashqlar stereotipli harakatlarni kamaytiradi. Bu o'zgaruvchilar ta'lim va reabilitatsiya maqsadlarida musiqiy harakatlardan foydalanish imkoniyatini oshiradi. Ritm va musiqiy harakatlar harakat koordinatsiyasi va muvozanatini yaxshilaydi, nutq va eshitish idrokini osonlashtiradi, hissiy va ixtiyoriy rivojlanishni rivojlantiradi, ijtimoiy muloqot va taqlid qobiliyatlarini rivojlantiradi va faoliyatga jalb qilishni kuchaytiradi. Binobarin, ularni ta'lim va reabilitatsiya jarayoniga kiritish juda muhimdir. Ritmik harakatlar vaqtni qarsak chalish, ritmik oyoq qadamlarini bajarish va ritmlarni takrorlash kabi mashqlarni o'z ichiga oladi; musiqaga oid harakatlar tempga mos ravishda yurishni, sekin va tez ritmlarni farqlashni va tana harakatlarini musiqa bilan muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi. Raqs komponentlari asosiy harakatlar, ag'darilish va egilish mashqlari va jamoaviy raqs jihatlari o'z ichiga oladi, muvozanat va muvofiqlashtirishni rivojlantiradi; musiqiy tadbirlar esa to'xtash va ketish o'yinlari, musiqiy estafetalar va rol o'ynash o'yinlari orqali ijtimoiy aloqani kuchaytiradi⁵.

Ritm va musiqiy harakat mashg'ulotlari qisqa (10-20 daqiqa) bo'lishi, muntazam ravishda, individual yoki kichik guruhlarda, vizual signallardan foydalangan holda va bolaning hissiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'tkazilishi kerak. Natijada, harakatlarni muvofiqlashtirish kuchayadi, hissiy barqarorlikka erishiladi, nutq faoliyati kuchayadi, ijtimoiy muloqot rivojlanadi va stereotipik harakatlar kamayadi. Ritm va musiqiy mashg'ulotlar autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda pedagogik va terapevtik aralashuvlar uchun samarali vosita bo'lib xizmat qiladi, ularning psixomotor, hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tizimli va individual ravishda tuzilgan musiqiy mashg'ulotlar bolaning ta'lim muhitiga moslashishini sezilarli darajada yaxshilaydi. Strukturaviy usul mashg'ulotlarni aniq tartibda va aniq ko'rsatmalarga muvofiq tashkil qilishni o'z ichiga oladi, chunki autizmlı bolalar uchun oldindan aytib bo'ladigan, aniq va tushunarli muhitga ega bo'lish juda muhimdir. Autizmlı bolalar ijtimoiy aloqa, og'zaki muloqot va xulq-atvorni tartibga solishda qiyinchiliklarga duch kelishlarini hisobga olsak, ularning ta'limi va ota-onaliklarida tuzilgan metodologiyadan foydalanish foydali o'qitish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tizimli metodologiya ta'lim, rivojlanish va reabilitatsiya jarayonlarini belgilangan tartib, vizual vositalar, izchil tartiblar va asosan TEACCH dasturidan (E. Schopler) olingan va autizmlı bolalarning kognitiv va vizual idrok xususiyatlariga moslashtirilgan oldindan aytib bo'ladigan muhit orqali tashkil etishga intiladi. Autizmlı bolalar o'zgarishlarga sezgirlik, noaniq kontekstlarda xavotir, og'zaki ko'rsatmalarni qabul qilishdagi qiyinchiliklar, vaqt va makonni idrok etishdagi qiyinchiliklar va faoliyatni mustaqil ravishda rejalashtira olmaslik kabi xususiyatlarni namoyon qiladi; strukturaviy yondashuv bu qiyinchiliklarni yumshatishga yordam beradi. Ushbu usul ta'lim muhitini o'qish, o'yin, dam olish va individual o'qish uchun zonalarga ajratadi, kundalik jadval va faoliyat ketma-ketligini belgilaydi, rasmlar, piktogrammalar, rangli belgilar, kartalar va diagrammalardan foydalanadi, vazifalarni bosqichlarga ajratadi va har bir faoliyatning boshlanishi va tugashini aniq belgilaydi. Natijada, avtonomiya rivojlanadi, xulq-atvor muammolari kamayadi, diqqatni jamlash va samaradorlik oshadi, ta'lim jarayoni soddalashtiriladi va hissiy muvozanat saqlanadi. Nutq terapiyasi AUT bilan kasallangan bolalarda nutq buzilishlarini tuzatish va tovush talaffuzi, so'z boyligini egallash va ifodali muloqotni rivojlantirish bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengillashtirish uchun

⁵ Lutfullayeva Z. Korreksion pedagogika metodlari. — Toshkent: Tafakkur, 2020. — 92–115-betlar.

juda muhimdir. Yaxshi tuzilgan nutq terapiyasi bolaning og'zaki faoliyatini yaxshilaydi, aniq tovushli artikulyatsiyani rag'batlantiradi va so'z boyligini kengaytiradi. Autizmli bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi yoki yo'qligi, ekolaliya, artikulyatsiya harakatining pasayishi, so'z boyligining cheklanganligi, nutqning kommunikativ funktsiyasining yetarli emasligi va intonatsiya va prosodiyaning buzilishi kuzatiladi, bu esa moslashtirilgan va tizimli nutq terapiyasi yondashuvini talab qiladi. Nutq terapiyasining asosiy maqsadi tovush talaffuzini tuzatish va so'z boyligini oshirish orqali kommunikativ nutqni yaxshilashdir. Bunga artikulyatsiya apparatini rivojlantirish, fonemik idrokni rivojlantirish, tovushlarni aniq talaffuz qilishni o'rgatish, faol va passiv so'z boyligini kengaytirish va ijtimoiy sharoitlarda nutqni qo'llashni o'rgatish kabi vazifalar kiradi. Artikulyatsiya mashqlarini izchil bajarish, fonemik idrokni rivojlantirish, tovushni mustahkamlash va tematik so'z boyligini jalb qilish nutqni rivojlantirishda barqaror yaxshi natijalarga olib keladi. Tadqiqot texnikasi ushbu nazariy nuqtai nazarlarga muvofiq yaratilgan. Tadqiqot jarayoni yaxlit yondashuv, tizimli metodologiya, individualizatsiya va progressiv pedagogika g'oyalariga amal qilgan. Usullar autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarning psixofiziologik xususiyatlari, ularning nutq rivojlanish darajalari va ijtimoiy moslashish potentsialiga qarab tanlangan. Tadqiqotda nazariy tahlil, kuzatish, diagnostika baholash, neyropsixologik mashqlar va nutq terapiyasi tuzatish texnikalari qo'llanildi. Nazariy tahlil o'tkazildi, mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlar o'rganildi, mavjud metodologik texnikalar baholandi va tadqiqot doirasi yaratildi.

Kuzatuv usuli bolalarning nutq faoliyati, muloqot reaksiyalari, hissiy idrok darajalari va hissiy holatlarini metodik ravishda tekshirdi. Nutq rivojlanishi, fonemik idrok, artikulyatsion harakatlar va kognitiv jarayonlar darajasini baholash uchun diagnostika testlari qo'llanildi. Neyropsixologik yondashuvlar sensor integratsiya mashqlarini, neyromotor rivojlanish faoliyatini, ritmik harakatlar va kognitiv mashg'ulotlarni o'z ichiga oldi. Ushbu strategiyalar bolaning miya faoliyatini yaxshilash, kognitiv jarayonlarning integratsiyasini osonlashtirish va nutq rivojlanishini rag'batlantirish uchun ishlab chiqilgan. Nutq terapiyasini tuzatish jarayonida artikulyatsion mashqlarni, fonemik xabardorlikni oshirish, so'z boyligini kengaytirish va grammatik nutqni shakllantirishni kuchaytirishga qaratilgan usullar qo'llanildi. Ushbu strategiyalar neyropsixologik mashqlar bilan birlashtirildi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilish uchun sifatli tahlil usuli qo'llanildi. To'plangan ma'lumotlar bolalarning nutq rivojlanishi, kommunikativ faollik darajalari va kognitiv rivojlanish dinamikasini yaxshilash uchun tartiblashtirildi va tekshirildi. Adabiyotlar va metodologik asoslarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun neyropsixologik texnologiyadan foydalangan holda korreksion nutq terapiyasi ilmiy jihatdan asosli, metodik va samarali strategiya hisoblanadi. Ushbu usullarning birlashishi bolaning til rivojlanishini yaxshilashga yordam beradi, ijtimoiy moslashuvni kuchaytiradi va umumiy kognitiv o'sishni rag'batlantiradi⁶.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Maktabgacha yoshdagi davr bolaning kognitiv va lingvistik rivojlanishidagi muhim bosqichdir. Xususan, autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda bu davrda o'tkazilgan aralashuvlar keyingi ta'lim jarayonlari va ijtimoiy moslashuvga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishining o'ziga xosligi nafaqat til tizimi bilan bog'liq, balki miya faoliyatining murakkab funktsional tizimlari bilan ham chambarchas bog'liq. Natijada, ushbu demografik bolalar guruhida nutq buzilishlarini bartaraf etishda neyropsixologik strategiyaning ahamiyati aniq ilmiy asosga asoslangan. Nutqni davolashga neyropsixologik texnologiyalarni kiritish bolalarning nutq faoliyatini faollashtirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon juda muhim, chunki u miya funktsiyasining sensor, motor va kognitiv tizimlari o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirishga

⁶ Nurmatova R. Sensor integratsiya texnologiyalari. — Toshkent: Ilm ziyo, 2021. — 47–69-betlar.

intiladi. Autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalar ko'pincha tashqi muhitdan ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlashda kechikish bilan tavsiflangan sezgir idrokning buzilishini namoyon qiladi. Bu muloqotni idrok etish, tushunish va samarali foydalanish qobiliyatini cheklaydi. Neyropsixologik texnologiyalar yordamida sensor integratsiyasini rivojlantirish nutq jarayonlarining rivojlanishida muhim element hisoblanadi. Munozara natijalari shuni ko'rsatadiki, autizm spektri buzilishlari bo'lgan bolalarda nutqiy muloqotning rivojlanishi fonetik yoki leksik darajadagi faoliyatdan tashqariga chiqadi. Bu jarayon asosan hissiy motivatsiya, ijtimoiy talablar, kognitiv faollik va psixomotor o'sish bilan bog'liq. Neyropsixologik yondashuv ko'p qirrali ta'sirni o'z ichiga oladi, xususan, ushbu tizimlararo o'zaro ta'sirlarni hisobga oladi. Ushbu usul nutqni alohida ko'nikma emas, balki kognitiv funktsiyaning integral komponenti sifatida tan olish orqali nutqni davolash samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, neyropsixologik texnologiyalarni qo'llash yosh bolalarda hissiy barqarorlikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Autizm spektri holati tashxisi qo'yilgan bolalarda ko'pincha xavotir, ijtimoiy befarqlik, stereotiplarga asoslangan xatti-harakatlar va hissiy beqarorlik namoyon bo'ladi. Sensor-motor mashg'ulotlari, ritmik faoliyatlar va multimodal aloqa texnologiyalari xavfsizlikni rivojlantirishga yordam beradi va bu yosh bolalarda muloqot qilish motivatsiyasini oshiradi. Bolaning nutq terapiyasi mashg'ulotlariga jalb qilinishi kuchayadi. Nutqning yana bir muhim xususiyati neyropsixologik texnologiyalarning shaxsiylashtirilgan yondashuvni taklif qilish qobiliyati edi. Har bir bolada autizm spektri buzilishining turli xil ko'rinishlari tufayli an'anaviy davolash usullari doimo muvaffaqiyatli natijalarni bermaydi. Neyropsixologik diagnostika bolaning kuchli va kamchiliklarini aniqlash, shuningdek, ularning miya faoliyatining funktsional jihatlarini baholash imkonini beradi. Bu tuzatish choralarini shaxsiylashtirish va har bir bola uchun eng samarali metodologik yondashuvni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, neyropsixologik-nutqni davolash strategiyasi nafaqat mutaxassislar, balki ota-onalar va o'qituvchilarning ham ishtirokini talab qiladi. Bolaning rivojlanishining barqarorligini ta'minlash uchun tuzatish aralashuvlari nafaqat ixtisoslashtirilgan mashg'ulotlar paytida, balki kundalik mashg'ulotlar davomida ham davom etishi kerak. Natijada, ota-onalarni neyropsixologik mashqlar va lingvistik o'yinlar bilan tanishtirish tuzatish jarayonining muhim elementi hisoblanadi. Bundan tashqari, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim muassasalariga neyropsixologik texnologiyalarni joriy etish bolalarning umumiy rivojlanish darajasini oshiradi. Ushbu texnologiyalar nutq buzilishlarini bartaraf etishga yordam beradi, shu bilan birga yosh bolalarda ijtimoiy moslashuv, avtonom faoliyat, ta'limga motivatsiya va psixologik barqarorlikni rivojlantiradi. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun neyropsixologik texnologiyalardan foydalangan holda tuzatish nutqini davolash ilmiy asoslangan, metodik va juda samarali usuldir⁷.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Tadqiqot natijalari neyropsixologik texnologiyalar autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi, degan xulosaga keldi. Korrektura va nutq terapiyasi aralashuvlaridan so'ng bolalarning nutqni idrok etish, tushunish va faol foydalanish qobiliyatining sezilarli darajada oshishi kuzatildi. Multimodal yondashuv asosida tuzilgan mashg'ulotlar ovozli muloqotning rivojlanishini sezilarli darajada yaxshiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, neyropsixologik texnologiyalardan foydalanadigan mashg'ulotlar bolalarning hissiy tajribasini yaxshilash orqali nutq faoliyatini faollashtirishga yordam berdi. Sensor integratsiyasi mashqlari bolaning eshitish, vizual va kinestetik analizatorlarining muvofiqlashtirilishini yaxshiladi, shu bilan

⁷ Rasulova O. Maktabgacha yosh psixologiyasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. — 120–146-betlar.

nutqni idrok etish va qayta ishlashni kuchaytirdi. Bu so'z boyligining kengayishiga va og'zaki muloqotning dinamik rivojlanishiga olib keldi. Tadqiqot natijalari kognitiv jarayonlarning rivojlanishi nutq faoliyati bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. Neyropsixologik mashg'ulotlar diqqat, xotira, bilish va idrok jarayonlarini rag'batlantirdi, nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratdi. Bolalarning narsalar va hodisalar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish, umumlashtirish va tasniflash qobiliyatining rivojlanishi ularning ifodali lingvistik qobiliyatlarini oshirdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, neyropsixologik texnologiyalar bolalarning hissiy holatini barqarorlashtirishga hissa qo'shdi. Mashg'ulotlar davomida bolalarning xavotir darajasi pasaydi, ijtimoiy muloqotga qiziqish kuchaydi va muloqotga bo'lgan motivatsiyasi kuchaydi. Bu nutqni davolash mashg'ulotlarining samaradorligini oshirdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, neyropsixologik-nutqni davolash usuli bolalarda kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bolalar og'zaki nutq bilan bir qatorda imo-ishoralar, yuz ifodalari va boshqa muloqot shakllaridan foydalanish qobiliyatini asta-sekin egallab borishdi. Bu ularning ijtimoiy moslashuvchanligini sezilarli darajada oshirdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tuzatish ishlarining samaradorligi ularning tizimli va doimiy tashkil etilishiga bevosita bog'liq. Neyropsixologik texnologiyalarning izchil qo'llanilishi bolalarda ijobiy o'zgarishlarni davom ettirishga yordam berdi. Shu bilan birga, ota-onalarning ishtiroki tuzatish jarayoni natijalarini yaxshilashga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ko'rsatildi. Tadqiqot natijalari autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish, ijtimoiy moslashish va kognitiv faollikni oshirishda neyropsixologik texnologiyalardan foydalangan holda tuzatish nutq terapiyasining sezilarli samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqladi⁸.

XULOSA(ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi ko'p qirrali bo'lib, funktsional miya tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq. Natijada, nutq apparatini davolash bilan birga puxta kognitiv yondashuvni qo'llash orqali tuzatish nutqini davolashni amalga oshirish juda muhimdir. Neyropsixologik texnologiyalarni qo'llash bolalarning nutq faoliyatini yaxshilaydi, muloqot talablarini oshiradi, hissiy idrokni yaxshilaydi va kognitiv jarayonlarni rivojlantiradi. Sensor integratsiya mashqlari, ritmik harakatlar va multimodal aloqa texnikalari nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, autizm spektri buzilishlari bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun neyropsixologik texnologiyalardan foydalangan holda tuzatish nutqini davolash nutq rivojlanishini yaxshilash, ijtimoiy moslashishni osonlashtirish va umumiy kognitiv rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun juda muhimdir.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, neyropsixologik-logopedik yondashuv quyidagi natijalarga olib keladi:

- bolalarda nutqni tushunish darajasi oshadi;
- faol lug'at boyiydi;
- kommunikativ muloqot ko'nikmalari shakllanadi;
- emotsional barqarorlik kuchayadi;
- ijtimoiy moslashuv yaxshilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akhmedova D. Maxsus pedagogika asoslari. — Toshkent: Fan, 2021. — 112–129-betlar.
2. Baratov Sh. Logopediya va nutq buzilishlari diagnostikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2020. — 85–104-betlar.

⁸ To'xtayeva G. Autizmli bolalarda nutq rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: Barkamol avlod, 2024. — 73–98-betlar.

3. G'aniyeva N. Autizm spektr buzilishining psixologik xususiyatlari. — Toshkent: Innovatsiya, 2022. — 56–78-betlar.
4. Karimova M. Neyropsixologiya asoslari. — Toshkent: Universitet, 2023. — 140–165-betlar.
5. Lutfullayeva Z. Korreksion pedagogika metodlari. — Toshkent: Tafakkur, 2020. — 92–115-betlar.
6. Nurmatova R. Sensor integratsiya texnologiyalari. — Toshkent: Ilm ziyo, 2021. — 47–69-betlar.
7. Rasulova O. Maktabgacha yosh psixologiyasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. — 120–146-betlar.
8. To'xtayeva G. Autizmli bolalarda nutq rivojlantirish metodikasi. — Toshkent: Barkamol avlod, 2024. — 73–98-betlar.

**INNOVATIVE
ACADEMY**